

Tatár Mária Magdolna

Kontrasztív megfigyelések a magyar nyelvtan
tanításában

Naponta tapasztaljuk, hogy a nyelvten, különösen az indoeurópai anyanyelvűek számára oly nehezen elsajátítható magyar nyelvten tanításában a kontrasztív módszer a leginkább célravezető, mert ez a problémák elfedése helyett tudatosításukkal megközelíthetőbbé teszi az egyébként idegen jelenségeket. Sajnos, nincsen tanári kézikönyv, sem tankönyv, amely a szakcikkek feltárásait, eredményeit összefoglalná, hasznosítaná, pedig az iskolai nyelvtenítés, a nyelvteni ismeretek szintjének általános csökkenésével egyre inkább ez a módszer kerül előtérbe még az egyetemeken is, bárhogy szívünkhöz nőttek is a szép nyelvtenörténeti magyarázatok. Norvég anyanyelvűeket tanítok, akiknek idegen nyelvként angolt, esetleg németet is kellett tanulniok. Az angol azonban oly közel áll a norvéghoz, hogy nyelvten tanulása nélkül sajátíthatnak el belőle annyit, amennyi a középiskolában szükséges, a második, esetleg harmadik idegen nyelvből megkövetelt szint pedig igen alacsony. A legtöbb hallgató már a ragozás tényétől is megdöbben, bár ez, mégha erősen megkopva, a norvégban is megtalálható.

Egy ilyen, nyelvészeti szakirodalomban igen, de pedagógiai szakirodalomban alig említett problémát szeretnék itt bemutatni, melyet a következő két példamondattal érzékeltethetek a legjobban:

1. Kinyitok a szemem.

Norvégul: Jeg åpner øyene.

A norvég szó szerinti fordítása: Nyitom a szemeket.

2. A villamos elment az orrom előtt.

Norvégul: Trikken gikk rett foran nesa på meg.

A norvég szó szerinti fordítása: A villamos ment az orr előtt rajtam (= a rajtam levő orr előtt).

Mivel a szerzők a magyar nyelvre alapozzák gondolkodásukat, tankönyveink legtöbbször magyarázat nélkül átugorják a szó szerinti fordítás és a helyes magyar megfelelő közti különbséget, amely az idegen (magyar) nyelvből anyanyelvre történő fordításban a diákokat általában nem zavarja, azonban bénítóan hat, ha magyar nyelvre való fordítással, magyar mondatok formálásával foglalkoznak. Különös módon ezekben az esetekben a magyar megoldása hat nyelvtanilag egyszerűbbnek.

Számos, mindkét nyelvre jellemző eltérés mellett itt most a birtokviszony magyarban possesszívussal vagy más módon való jelöltségéről és annak az idegen nyelvben jelentkező hiányáról, illetve helyettesítéséről szeretnék beszélni. Az első példa szinte minden indoeurópai nyelvben ismert jelenséget mutat be: testrészek esetén általában nem jelölik a birtokviszonyt pl. németül, oroszul sem. (A két nyelv közti különbséget, a magyar nyelvérzék elvárását regisztrálta Klaudy Kinga is cikkében (A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról: Magyar Nyelvőr 112/3, 1988. július-augusztus, p. 308), amikor az orosz frazeologizmusok fordításában magyarul birtokos személyraggal látta el az orosz közmondások számos fogalmát, mindenesetre a testrészeket, pl. "egyedül, mint az ujj+am".) - A jelenség azonban elterjedtebb, mint első pillanatban gondolnánk. Sok más fogalomra is kiterjed, nem csak a testrészekre. Hogy a jelenség terjedelmét megvizsgáljam, összehasonlítottam Ibsen Vadkacsa c. drámájának eredeti szövegét és annak Hajdú Henrik készítette magyar fordítását. Ez a darab prózában, köznapi, nem ún. polgári nyelvhasználattal íródott, ezért kiválóan alkalmas erre a célra. A norvég eredetivel szemben a magyar fordításban birtokviszony összesen 155 esetben van, nem számítva azon mondatokat, amikor a fordító - a költői szabadsággal élve, - más kifejezést használ, mint az eredetiben található. A 155 esetből 33 testrész, két további kategória pedig tulajdonképpen a testrészekhez sorol-

ható, mégpedig az érzékelés (látás, 2 eset), és a ruhadarabok, amelyek használata, mint tudjuk, gyakran értelemszerűen követi az általuk beborított testrészekét, pl. a zokni, harisnya, cipő, stb. egy illetve fél magyarul, számos idegen nyelven pedig párosan többes számban, felpárként egyes számban használatos, akárcsak a láb, melyet öltöztetnek. 44 esetben tehát a ruhadarab mellől hiányzik a birtokviszony valamiféle jelölése, amelyet a magyar fordítás viszont feltűntet. A többi esetben azonban más tárgyacról, fogalmacról van szó. Ezeket négy csoportra osztottam:

1. Tárgyi tulajdon nem jelöl a norvég, de jelöl a magyar 23 esetben (szoba, furulya, nyúl, tinta, vadkacsa, találmány, stb.);

2. Társadalmi tulajdonnak nevezem azt a 20 esetet, amelyekben az emberhez, mint társadalmi lényhez kapcsolódó személyekről, intézményekről, fogalmacról van szó (apa, anya, fiú, gyermek, barát, Isten, rabszolga, otthon, munka, feladat)

3. Szellemi tulajdonnak nevezem azt a 22 esetet, amelyekben egy emberhez, mint értő/érző személyhez kapcsolódó fogalmacról van szó (öröm, bánat, szégyen, óhaj, lelkiület, közérzet, érték, szükség, lelkierő, önámítás, boldogság, stb.);

4. Elvont fogalomról, tulajdonról van szó 11 esetben (kor, azaz életkor, nap, azaz 24 óra, gyermekkor, élet).

A jelenségre természetesen ellenpéldák is vannak, pl. a norvég is jelöli esetenként a birtokviszonyt, vagy a magyar sem egészíti ki minden esetben evvel a fordítást, sőt arra is akad példa, hogy a norvégban jelölt birtokviszonyt a magyar jelöletlenül hagyja. A jelenség ennek ellenére félreérthetetlen és igen jellemző.

Az első esettel szemben, ahol a birtok viszony egyszerű jelöltségéről, illetve hiányáról van szó, bonyolultabb a második, ahol a birtokoshoz való kapcsoltságot az idegen nyelv

nem birtokos névmással oldja meg, amely a magyar possesszívus egyszerű megfelelője lenne, hanem vagy tárgygal, vagy, gyakrabban, határozós, többnyire helyhatározós szerkezettel, s ez nem csak testrészek esetében van így. Lássunk néhány példát (a példák némelyikét itt már a "köznapi nyelvből, nem csak a drámából vettem, ezért feltüntettem Ibsen nevét, ahol a kifejezés az ő művéből származik):

1. Det skjaerer meg i hjertet. "Megszakad tőle a szívem", tkp. "vág engem a szívbe".

Han har slått meg på hodet. "Fejbevágott", "megütötte a fejemet", tkp. "megütött engem a fejen".

Ez a fajta testrészek esetében nagyon gyakori, egyébként azonban alig fordul elő. Többek között a német nyelvre is nagyon jellemző ez a megoldás.

2. Vi har det fra hånden (Ibsen). "Túl vagyunk rajta", tkp. "kint van nekünk a kézből/elkerült nekünk a kéztől".

Berge livet i ham (Ibsen). "Megmenteni az életét", tkp. "megmenteni éltet benne".

Ta av deg tøyet! "Vetkőzz le!", "Tedd le a ruhád/kabátod!" tkp. "Vedd le rólad a ruhát!".

Han satte bilen fra seg. "Otthagya/parkírozta az autóját valahol", tkp. "elhagyta magától az autót".

A harmadik és a negyedik példa nem testrésze, hanem az egész személyre vonatkozik, és talán evvel függ össze, hogy itt a visszaható névmást használja a norvég. Szintén igen jellemző különbség az indoeurópai és a magyar, illetve más ural-altáji nyelvek között, amely további vizsgálatokra szorul. (Gondoljunk csak az egész személyre vonatkozó, visszaható értelmű ikes igék (pl. mosakodik, török) illetve birtokként kezelt részre, testrészeire vonatkoztatott tranzitív/intranzitív párjuk (pl. a haját mosta; a fának egy ága tört le) lehetséges fordításaira a németben, angolban!)

3. Ez a csoport némileg eltér az előzőktől, mivel ezekben az esetekben valamivel való ellátottságot jelölő jelző,

értelmező a norvég határozó legmegfelelőbb fordítása, vagy ha ez túl bonyolult lenne, a jelző mellékmondattal oldható fel magyarban. Mégis szükségesnek tartom ezek megemlítését is, mert a norvég (és még számos indoeurópai nyelv) ismét határozóval, bár másfajta határozóval fejezi ki azt az értelem-szerű birtokviszonyt, amelynek ebben az esetben nem possessz-szívusz a magyar megfelelője ugyan, de a 2. pontban tárgyalt példákkal több pontban rokonságot mutat. Például:

Skape med bøker i (Ibsen) "szekrények, tele könyvvel", tkp. "szekrények, könyvekkel benne";

hage med traer "fás kert" tkp. "kert fákkal";

skatoll med skuffer og klaffer i (Ibsen); "szekreter, aminek titkos fiókjai is vannak", tkp. "szekreter fiókokkal és lenyitható lapokkal".

A birtokviszony kétségtelen, v.ö. barnefamilier illetve familier med barn "gyermekes családok", azaz "családok, amelyeknek gyermekük van/gyermekük vannak". A második és a harmadik pont közötti hasonlóságok:

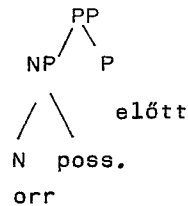
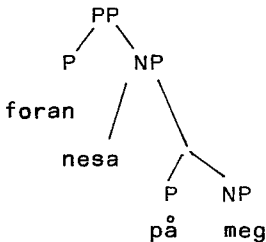
A norvégban mindkét esetben a birtokos utáni határozó fejezi ki a birtokot. Magyarban a jelző használata szorosabb szerkesztést biztosít, akárcsak a possesszívuszé, a birtoklás/valamivel való ellátottság tényét jobban hangsúlyozza. A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy sok más esetben indoeurópai nyelvekben is jelzős szerkezetet találunk, igen gyakran pl. a latinban vagy az oroszban. Az egyes nyelvek fejlődésétől függően kerül az egyik vagy a másik alternatíva túlsúlyba. A norvégban, az angolhoz, némethez hasonlóan, a határozós kifejezések vannak elsősorban többségben. Az altáji nyelveknek, akárcsak a magyarnak, számos képző áll rendelkezésre valamivel való ellátottságot kifejező jelzők képzésére, sőt, határozós megoldás mongolul például aligha lehetséges, mert a jelző legaktívabb képzője és a társhatározó ragja azonos, szórendi helyük és funkciójuk különbözteti meg őket egymástól. (Egy példa arra, hogy ez a különbség a szertartá-

sokhoz, hagyományokhoz kötött, tehát archaikus, újabb tendenciáktól nem befolyásolt paraszti nyelvhasználatban milyen következetesen jelentkezik a magyaroknál, illetve a velük együtt élő szlávoknál. A magyar paraszti nyelvhasználatban a jeles napoknak ilyesféle, jelzős szerkesztésű neve van, hogy a naptárban többször is előforduló Péter, Boldogasszony, stb. ünnepeket egymástól megkülönböztessék: Üszögös Szent Péter, Havas Boldogasszony, stb. Mohácsi sokácok viszont határozót használnak ugyanerre a célra: Antun sa svinjama "Antal a disznókkal", helyesebben: "Disznós Antal", ez nyáron van, illetve Antun sa magarcem "Antal a szárárral", helyesebben "Szamaras Antal". Viszont: Ognjeni Antun "Tüzes Antal" (Bálint S.: Ünnepi kalendárium I, p. 153. Bp. 1977.).

A szerkesztés lényegi különbségét érzékeltethetjük az itt következő képletek felírásával:

foran nesa pa meg norvégul:

"az orrom előtt" magyarul:

Mint látjuk tehát, a magyar egyszerűbb, tömörebb, szorosabban szerkesztett. A norvég szerkesztés is érdekes. Ugyanis első pillantásra két, a magyar nyelvérzéknek egyenértékű határozós szerkezettel van dolgunk a foran nesa "az orr előtt" és på meg "rajtam". A norvégok azonban a két kifejezést a fent felírt módon, egy egységnek érzékelik, bár erre semmiféle grammatikai jel nem készíti őket, s ennek megfelelően, ha a mondat szórendjét megfordítják, az egészet egyben viszik át, nem választják el egymástól, pl.: Foran nesa på meg gick trikken i dag! "Az orrom előtt ment el ma a villamos!" A péld-

da leleplező, bár ebben az esetben kissé erőltetettnek tűnik. Norvégul tehát nincs értelme az ismert nyelvész tréfának:

"-Felpróbálhatom a ruhát a kirakatban? (=a kirakatbeli ruhát)

-Csak tessék, de van próbafülke is."

(A határozó megtartásának, possesszívusszal való magyarításának igénye eredményezte 3 éves, kétnyelvű lányom "találmányát": Mindenemhol fázom Jeq fryser over hele meg, szó szerint: Egész magamon fázom, azaz átfáztam, mindenem fázik.)

Ez az értésbeli különbség, illetve értelemzavar leleplezi azt is, hogy ez a határozós szerkesztésmód a magyartól eredetileg idegen, bár egyre terjed, mondhatnám, sajnos. Véleményem szerint itt a két, eltérő szerkesztésmódú nyelvcsoporthoz, az indoeurópai, illetve ural-altáji jellemző sajátosságáról van szó. A magyar, a legtöbb ural-altáji nyelvhez hasonlóan, nemcsak szorosabban szerkeszt, hanem erre a célra szívesen alkalmazza a birtokviszonyt, illetve ahhoz közelálló jelzős szerkezeteket. Az indoeurópai nyelvekben különböző, köztük a magyarhoz közelálló alternatívák vannak, ezek a nyelvek fejlődésének megfelelően eltérően kerülnek előtérbe az egyes nyelvekben. Ezt nyelvenként és nyelvcsoporthoz jellemző jelenségként is tovább kell kutatni. Két tendencia azonban szembevetendő:

1. A birtokviszonyt következetesen ritkábban jelölik, mint magyarul, illetve a legtöbb ural-altáji nyelvben;

2. A nyelv központi kategóriája ezekben az esetekben úgy tűnik, hogy az alany - állítmány - határozó kapcsolatában van, míg magyarul és a vele szerkezeti rokonságot mutató nyelvekben a cselekvő személyben, illetve a birtokviszonyokban. (Hadd emlékeztessenek itt pl. a magyar és a török igei személyragok eredetére. Igen érdekes megfigyelni, hogy ez a fejlődés mongolban most van folyamatban, s míg egyes nyelvjárásokban még éppen hogy csak megindult, másokban már a névmásoknak igei személyragokként való állandósulásával csaknem be is fejeződött.)

Ezt neves nyelvészeink már régebben felismerték, egyetemi oktatásunkban foglalkoztak vele. Az idegen anyanyelvűek magyarnyelv-oktatásában is ezt tudatosítani, kontrasztív módszerként alkalmazni kell, hogy a magyarul tanulók számára a mondatok átépítését megkönnyítsük.